

УДК 630.5

В. І. БІЛОУС *

**ПЛОДОНОШЕННЯ БУКА ЛІСОВОГО ТА ЯЛИЦІ БІЛОЇ В ДЕНДРОСАДУ
ВІННИЦЬКОЇ ЛІСОВОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ**

Уманський Державний аграрний університет

50-річні дерева бука лісового та ялиці білої в дендросаду Вінницької лісової науково-дослідної станції вступили в пору плодоношення і під ними з'явився самосів. Зроблено висновок, що на Правобережжі України не існують природні перепони для поширення бука та ялиці у східному напрямі.

Ключові слова: бук лісовий, ялиця біла.

Дендросад Вінницької лісової науково-дослідної станції було закладено на території Вінницького лісництва на західній околиці м. Вінниці у 1957 – 1959 роках лісничим Г. І. Паламарчуком, як місце відпочинку для жителів міста. Але у 1960 році молодий дендросад було передано щойно створеній Вінницькій лісовій дослідній станції і тут відразу почалося будівництво лабораторного корпусу, жилого будинку та інших господарських споруд, яке було закінчене у 1963 році. При виконанні досліджень стосовно впровадження бука в діброви правобережної України під керівництвом професора Б. Й. Логгінова нами було привезено два мішки горішків бука з Довжанського лісгоспу Закарпатської області й весною 1959 року висіяно у розсаднику кафедри лісових культур Української сільськогосподарської академії в околицях міста Києва. В кінці року з цих горішків було вирощено близько 10 тисяч сіянців, які використані для створення дослідних культур у лісгоспах Київської та Черкаської областей.

Весною 1962 року отримані кілька сот сіянців бука були нами висаджені у дворядну алею на межі дендросаду Вінницької лісової дослідної станції. Там же поряд було висаджено також кілька дерев ялиці білої. У 2008 році цим деревам виповнилося 48 – 50 років. Близько 5 років тому дерева обох видів запліднили і під їхніми кронами з'явився надійний самосів віком 4 – 5 років. Це явище цікаве тим, що спостерігається далеко на сході, за межами сучасного ареалу обох гірських карпатських видів. Цього року також спостерігається рясний урожай бука та ялиці (рис. 1 – 2).

Крім того, в одному з лісництв Житомирського лісгоспу в минулі роки ми також спостерігали плодоношення дерев бука. Ці дерева були висаджені також у вигляді алеї на відкритому місці біля садиби лісника. Дерева бука мали вік близько 50 років і рясно плодоносили, а під ними ріс густий самосів віком до 5 років. З іншого боку, окремі дерева або їх куртини із 2 – 3 дерев, які ми спостерігали в Київському ботанічному саду, в Голосіївському лісництві, в Уманському парку "Софіївка" та в багатьох лісництвах Київської, Черкаської, Вінницької та Хмельницької областей, переважно не дають доброякісного насіння й горішки опадають пустими.

У зв'язку з цим наведемо ще один цікавий приклад. Ще у 70-х рр. минулого століття, проводячи відбір плюсових дерев дуба в Черкаській області, ми несподівано виявили групу дерев бука лісового (15 дерев) та ялиці білої (10 дерев) природного походження у кварталі 66 Сунківського лісництва Смілянського лісгоспу. Ця куртина дерев (0,25 га) раніше була малопомітною серед грабового насадження природного походження віком близько 70 років. Але коли це насадження відводили для головних рубань і проводили суцільний перелік дерев граба, лісівники запримітили цей острівок дерев бука та ялиці й не взяли їх у перелік. Тому навколишнє грабове насадження було зрубане, а острівок дерев бука та ялиці залишився оголеним і відкритим для сухих вітрів. Тому ці дерева віком близько 70 років почували себе не зовсім добре й відчувалося їх пригнічення літньою спекою та посушливими вітрами. Але під кронами цих дерев уже тоді поодинокі траплявся підріст бука та ялиці. Звичайно, при рубанні цього материнського насадження граба бажано було б залишити грабове оточення.

* © В. І. Білоус, 2008

Рис. 1 – Плодоношення 50-річних дерев бука лісового в дендросаду Вінницької ЛНДС у 2008 році

Рис. 2 – Плодоношення 50-річних дерев ялиці білої в дендросаду Вінницької ЛНДС у 2008 році

Пізніше цей острівок карпатського лісу поступово обріс підростом граба, кленів і липи, був огорожений і став виглядати нормально. Судячи з наявного рідкого підросту, материнські дерева бука та ялиці вже плодоносять, але більшість горішків бука опадають

пустими. Тобто доброякісні горішки в урожайний рік становили не більше 3 – 5 %. Крім того, суха й товста підстилка бука, що дуже повільно розкладається в посушливих умовах, не дає змоги проростати навіть цим доброякісним горішкам бука та насінню ялиці й тому самосів виявився рідким.

У зв'язку з цим, виникає закономірне питання. То де ж узявся майже біля Дніпра цей фрагмент Карпатського лісу? Для відповіді на це питання звернемо увагу на рельєф місцевості. Лісові масиви Сунківського лісництва розміщені на порізаний глибокими ярами місцевості Придніпровської височини. Висота над рівнем моря місця, де виявлені фрагменти Карпатського лісу, сягає 210 м. Крім того, в сусідньому Буда-Орловецькому лісництві на такій самій висоті (210 – 220 м) у грабових лісостанах також трапляються поодинокі дерева бука віком близько 70 років, які зовсім не дають доброякісного насіння. Тому ці факти ще раз підтверджують наші попередні висновки про те, що букові ліси природного походження, ще в недалекому минулому (800 – 1000 років тому) були поширені на верхніх елементах рельєфу Волино-Подільської та Придніпровської височин майже до Дніпра [1]. Виявлення вищезгаданих дерев бука та ялиці білої свідчить, що вони в цих районах могли бути розповсюджені значно ширше у вигляді, можливо, окремих лісостанів.

Цікаво, що до 1939 року в межах тодішніх кордонів України Сатанівська дача над Збручем у Хмельницькій області була єдиним природним островом бука на площі близько 300 – 400 га. Тому цим лісовим видом цікавилися науковці лісогосподарського інституту в Києві, які у 30-х роках минулого століття заклали кілька ділянок дослідних букових і буково-дубових культур у Голосіївському лісництві та лісгоспах Київської та Вінницької областей.

Науковий співробітник колишньої Подільської лісової станції (Вінницьке лісництво) І. І. Рац [4] вивчав плодоношення бука лісового в Сатанівській дачі. На основі цих дослідів він установив, що частка повнозерних горішків бука повністю залежить від густоти материнського букового лісостану. Так, за його матеріалами, якщо в урожайний рік (1936) у зімкненому буковому лісостані з невеликою домішкою граба повнозерні горішки становили 56,6 %, то в сусідніх грабових насадженнях з домішкою бука їхня частка сягала лише 13,8 %, Подібне явище спостерігалось і в Німеччині, де висаджені садовим способом дерева бука з розкидистими кронами ніколи не давали доброякісного насіння [8].

За дослідями Р. В. Федорової [6], важкий пилок бука погано розлітається від материнських дерев. Тому стає зрозумілим, що утворення великої кількості пустих горішків у розімкнених букових насадженнях або на поодиноких деревах пов'язане з поганими умовами перезапилення. Це потрібно враховувати при створенні клонових або родинних плантацій і на зріджених постійних лісонасінних ділянках.

З лісівничої літератури відомо, що східна межа ареалу простягалася в минулому на кілька сотень кілометрів далі на схід. Так, наприклад, Р. С. Траутфеттер [5] – перший директор ботанічного саду ім. О. В. Фоміна, що тепер належить Київському університету, в 1851 році зафіксував східну межу ареалу бука в Україні на лінії Ковель, Луцк, Шепетівка, а далі – на південний схід від Старого Константиніва та Вінниці біля Умані і до Первомайська (колишня Голта). Близьку до цієї східну межу ареалу бука провів Де Кандоль у 1855 році [7]. І хоча Б. Б. Гриневецький з цим не погоджується [3], але, на нашу думку, 150 років тому Р. Е. Траутфеттер і де Кандоль мали вагомі підстави для стверджень про існування таких меж. Таким чином, східна межа ареалу бука в Україні лише за останні 150 років відступила на 250 – 300 км на захід. Зважаючи на те, що для нормального росту, розвитку та плодоношення букових лісостанів та ялиці на Волино-Подільській і Придніпровській височинах не існує природних перепон, зменшення ареалу бука на сході відбулося переважно з антропогенних і біологічних причин [2]. І навпаки, вивчення нами дослідних буково-дубових культур у цьому регіоні показало, що навіть біля Києва дерева бука переростають дерева дуба при порядному змішуванні уже з 15 – 18 років, а у 30 – 40 років зовсім витісняють дуб із мішаних насаджень і перетворюються на чисті букові. Отже з цього виходить, що ми ще недостатньо знаємо історію лісів України і все ще слабо уявляємо стан

лісів України ще в недалекому минулому. Тому впровадження бука лісового в діброви Правобережжя України є не лише теоретично і практично можливим, але й необхідним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус В. І. Поширення бука лісового на Україні в минулому // Вісник сільськогоспод. науки. – К., 1962. – С. 12 – 15.
2. Білоус В. І. Плодоношення європейського бука за межами його східного ареалу // Міжнарод. аспекти вивчення біорозмаїття Карпат. – Рахів, 1997. – С. 25.
3. Гриневецкий Б. Б. Восточная граница ареала бука в Европе // Труды Тбилисского ботанического сада. – Кн. 2, вип. XII. – Юрьев, 1913. – С. 13 – 23.
4. Рац И. И. Плодоношение буковых насаждений в УССР // Лесное хоз-во. – 1941. – № 2. – С. 8 – 9.
5. Траутфеттер Р. О. Растительность в географических округах Европейской России // Естественная история губерний Киевского учебного округа. Ботаника. – К., 1851. – 120 с.
6. Федорова Р. В. О произрастании на Ергенях граба и бука и возможности их возобновления // Проблемы физической географии. – М., 1951. – Т. XVIII. – С. 23 – 34.
7. De Candole. Geographie botanique. – Paris-Genève, 1875. – 230 p.
8. Vafer F. Kalkgehalt des Bodens und die Buchen // Forstlichen Jahrbuch. – 1920. – 45 s.

Bilous V. I.

FRUITING OF *FAGUS SYLVATICA* L. AND *ABIES ALBA* MILL. IN DENDROLOGICAL GARDEN OF VINNITSKA RESEARCH STATION

Uman State Agrarian University

Trees of *Fagus sylvatica* L. and *Abies alba* Mill. of 50 years old in dendrological garden of Vinnitska Research Station have entered fruiting period, and self-sawn plants appeared under their crowns. Conclusion is made, that natural restrictions for spread of these trees to the east are absent in the right-bank part of Ukraine.

Key words: *Fagus sylvatica* L., *Abies alba* Mill.

Белоус В. И.

ПЛОДОНОШЕНИЕ БУКА ЛЕСНОГО И ПИХТЫ БЕЛОЙ В ДЕНДРОСАДУ ВИННИЦКОЙ ЛЕСНОЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ СТАНЦИИ

Уманский Государственный аграрный университет

50-летние деревья бука лесного и пихты белой в дендросаду Винницкой лесной научно-исследовательской станции вступили в пору плодоношения, и под ними появился самосев. Сделан вывод о том, что на Правобережье Украины не существует естественных препятствий для распространения бука и пихты в восточном направлении.

Ключевые слова: бук лесной, пихта белая.

Одержано редколегією 2.09.2008 р.